

סא"ל (מילי)
ד"ר אלחנן אורן

מטרות ותוצאות במלחמת העצמאות

מאמר זה בוחן איך העריכו והגדירו ההנהגות המדיניות של ישראל, ערביי הארץ ומדינות ערב את מגמותיהן המדיניות והעצמאיות ערב מלחמת-העצמאות, באיזה אופן יישמו המטכ"לים את המטרות למשימות לפני פרוץ הקרבות, וכיצד הוערכו המטרות מחדש תוך כדי מהלכה של המלחמה. כן נבחנת בזה השאלה, באיזו מידה תאמו

תוצאות המלחמה את המטרות של ישראל, ערביי הארץ, מדינות ערב, המעצמות ואו"ם. במושג "מטרות מלחמה" לא נכללו מאווים לאומיים כמוסים או מוצהרים, או תכניות מבצעיות שהוכנו למכלול אפשרויות משוערות, אלא רק החלטות מדיניות למעשה, הנחיות למטכ"לים ופקודות מבצע. כ"מוצאות המלחמה"

נתפסו בזה תנאים מדיניים וצבאיים מוחשיים ומידיים שנוצרו בעקבות המלחמה, ואשר השתקפו בהסדרים שנחתמו עם סיומה. עם זאת יש כאן ניסיון לעמוד אף על התוצאות הנמשכות, ארוכות-הטווח, שבאו לידי ביטוי במצבים שהתפתחו בפרק הזמן שמתום מלחמת-העצמאות עד היווצרות התנאים שהולכו למבצע-סיני.

המהפך — מ"מאבק" למלחמת-העצמאות

החלטת או"ם — פרי ה"מאבק"
ב-29 בנובמבר 1947 החליטה עצרת או"ם על פתרון שאלת ארץ-ישראל ב"חלוקה עם אחדות כלכלית". ארה"ב וברית"מ חברו לתמוך בהחלטה, ורוב של מעל שני שלישים התלכד סביבה. ההחלטה קראה להקים שתי מדינות, יהודית (ב-55% מהשטח) וערבית, כשאו"ם נועד לשלוט במובלעות בירושלים ובכית-לחם. למחרת היום אחוז הערבים בנשק, ועד מהרה נדרדר המצב "ממאורעות למלחמה"¹. החלטת או"ם שיקפה את הישגו של ה"מאבק" היהודי, שנפתח בסתיו 1945 בהדרגת הסוכנות היהודית, ההנהגה הנבחרת וה"ממשלה בדרך" של התנועה הציונית. המאבק כוון נגד מדיניות הספר הלבן הבריטי ולמען עצמאות יהודית. דרכיו כללו: העפלה, התיישבות ומשא"ומתן מדיני, ולו בפעולות לחימה. (המושג "מאבק" רוח במשמעות כפולה: במובן הרחב הוא חל על מכלול דרכיו, ובמובן הצר — על האחיזה בנשק. לחימה נייחד בזה את המונח "מאבק-האש").² המאבק היה רחוק ממלחמה ואף ממרד או ממערכת גרילה. מאבק-האש כוון בעיקר לאבטחת ההעפלה וההתיישבות. בלחימה פעלו כוחות קטנים, ו"תנועת המרי" הגבילה את מספר הפעולות והיקפן, כדי למנוע תגובות דיכוי. המאמץ העיקרי רוכז בהעפלה גוברת והולכת של רבבות ובמבצעי התיישבות רחבים — בעיקר העלאת אחת-עשרה הנקודות בנגב במוצאי יום-הכיפורים תש"ז (5-6 באוקטובר 1946), והנחת צינורות המים מניר-עם לנגב ב-1947.

בפברואר 1947 הודיעה ממשלת בריטניה, שתעביר את בעיית ארץ-ישראל לאו"ם.

* הסקירות המצירות, העוסקות במלחמת-העצמאות, מתמקדות במבצעים הדנות רק בעיקר הרקע המדיני. כאן נדון בעיקר הרקע המדיני-ביטחוני לפי תעודות ומחקרים המשקפים היבטים אלה. מאמר זה מבוסס על פרק ממחקר על מטרות ותוצאות במלחמת ישראל, שנערך במה"ד היסטוריה.

והדגש במאבק הוטט מהמרי נגד הבריטים אל המאמץ למען החלטת רוב חיובית באו"ם. ההעפלה הגוברת והגיעה לשיאה בקיץ 1947 בהפלגת "יציאת אירופה תש"ז" ובמאבק הנחוש של מעפיליה. באותה עת הדגיש בן-גוריון שהמאבק הוא מדיני ולא צבאי: "המערכה שבין הציונות ובין מדיניות הספר הלבן היא ביסודה מדינית ולא צבאית, וגם פעולות צבאיות הנדרשות מזמן לזמן במאבק מדיני זה, אינן אלא לשם חיזוק המערכה המדינית. במערכה זו הארגון [ה"הגנה"] הוא רק אחד הגורמים שבתוך העם היהודי, ורק מאמץ כולל של היישוב והעם — בשטחי היצירה ההתיישבותית, ההעפלה, המאבק [מאבק-האש], המערכה המדינית בזירה הבין-לאומית — יכריע את הכף."³

לקראת מלחמה

ערביי הארץ כמעט לא פעלו נגד היהודים, כשה-יישוב עמד בעימות עם הבריטים; ולמעשה לא פגעו בחופש הפעולה של הכוחות היהודיים.⁴ אולם ביוני 1947, בעת שאו"ם שיגר ארצה ועדה מיוחדת, הורה בן-גוריון לראשי ה"הגנה", להיכון למערכה שונה לחלוטין מן המאבק הנמשך, שכן צפויה מלחמה בחזית הערבית: "הועמדנו לא רק בפני מוימת פרעות של המנהיגות הערבית בארץ, אלא גם בפני תוקפנות איבה של שליטי מדינות ערב, ועלינו להיכון לחזית זו בכל הרצינות והדחיפות."⁵ הוא תבע שה"הגנה" תכשיר עצמה להדוף תוקפנות בין-ערבית וניסח מטרה למלחמה כזאת: "להגן בהצלחה לא רק על יישובים יהודיים ועל היישוב העברי בארץ, אלא, בשעת הצורך, גם על הארץ ועל עתידנו הלאומי בתוכה..."⁶ הדברים נאמרו עוד לפני שהוצע פתרון מדיני לשאלת ארץ-ישראל, וכאן יש ביטוי ראשון מכליל של מטרת המלחמה היהודית, אם הערבים יפתחו בה.

ועדת או"ם לארץ-ישראל הגישה את המלצותיה בסוף אוגוסט 1947. בספטמבר הודיעה בריטניה שלא תסייע להגשים החלטה שלא תהיה מקובלת על הערבים והיהודים, וכי

תפנה את הארץ. מדינות ערב איימו בפעולה צבאית.

באו"ם ציפו עדיין, שבריטניה לא תטיל וטו, וכי מדינות ערב יקבלו את דין הרוב ויימנעו מאלימות נגד החלטת הארגון שהן חברות בו. כן רווחה ההנחה, שכוחות המגן העבריים ידבירו עד מהרה ניסיונות התנגדות של ערביי הארץ, וכי ביכולתם להשתלט על כל הארץ לאחר הפינוי הבריטי. הסוכנות טענה, שאם יתערב צבא זר, חייב או"ם לפעול נגד התוקפן בכוח צבאי, וההנחה הייתה שיוגוס כוח בין-לאומי לקיים את סמכות או"ם.⁷

ציפיות אלה נגחו נוכח האש שנפתחה כבר למחרת ההחלטה, ב-30 בנובמבר. נתגלתה אולת ידו של או"ם: לא הוקם כוח לאכוף החלטתו, וכאשר שיגר ארצה "ועדת ביצוע", שלל ממנה השלטון הבריטי כל אפשרות פעולה. היישוב נאלץ לגייס את כל כוח האדם והמשאבים שלו. (בנובמבר 1947 עמדו לרשות ההנהגה וה"הגנה" רק 560 אנשי מנגנון הקבע, כ-2,100 חברים וחברות בלמ"ח המגויס, ו-1,800 נוטרי משטרת היישובים, בשליטתה המוגבלת).⁸

בעת החלטת או"ם היה לבריטים הכוח המכריע בארץ — חיל-מצב של כ-100,000 איש, שעלול היה להתערב בכוח, אך מגמתו העיקרית הייתה לבצע פינוי מסודר של הגייסות והציוד. ההנהגה היהודית ביקשה להימנע ככל האפשר מהיתקלויות בבריטים, לשכך את העוינות משנות המאבק, ולמנוע תואנה לעכב את הפינוי. אך גבר החשש משיתוף פעולה נסתר או גלוי בין בריטניה ומדינות ערב.

מטרות המלחמה בעקבות החלטת או"ם

מטרות הליגה הערבית

מ-1945 ניסו מדינות ערב לפעול במתואם בליגה-הערבית (שקמה בעידוד בריטי), אשר למרות מחלוקות בין-ערביות הצליחה לגבש חזית אחידה כלפי חוץ, בעיקר באו"ם, נגד התנועה הציונית. בעקבות כינוסי הליגה

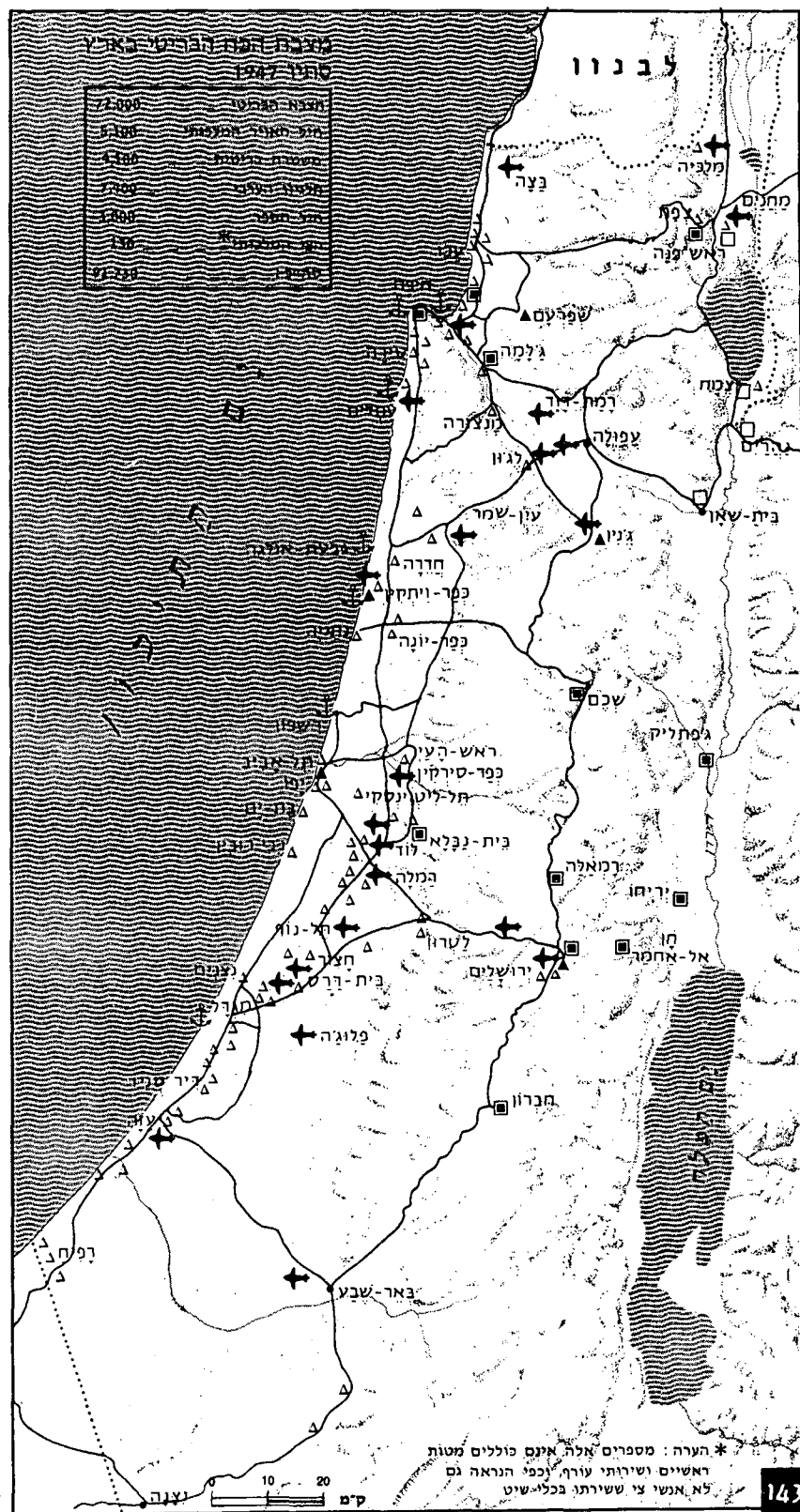
הצופנות בחובן תועלת או יתרון.¹¹ מכאן שהשמדת היישוב הייתה מטרת המכסימום הרצויה, ואילו הכנעת היישוב או לפחות התקוממות לסיכול החלוקה היו אלטרנטיבות מצומצמות. מזכיר הליגה הערבית, עזאם פשה, אישר לצפות ש"מטרות המלחמה בפלסטיין הנן שני הסעיפים הראשונים" (הנ"ל), והגנרל העיראקי החל לפעול למימוש.¹²

מטרות ערביי הארץ

לערביי הארץ הועיד גנרל צפות את הלוחמה
הזועירה, שנועדה להכשיר את הקרקע לכניסת
הצבאות הסדירים. לא כך גרס המופתי, שחתר
ללכונן מדינה ערבית בכל פלסטין ותבע מהליגה,
ששבמקום לגייס מתנדבים תעמיד את כל הסיוע
להרשותו. המופתי חשש, פן יקראו הצבאות
הערביים נתחים מן הארץ על־פי האינטרסים
הנפרדים והמנוגדים של המדינות. מוסה
עאמלי האשים את מדינות ערב, בכך שמנעו
מערביי הארץ לכונן מנהל עצמי, כפי שנהגו
היהודים. אך אין סימן לניסיון מעשי של
המופתי לכונן "ממשלה בדרך" למדינה
פלסטינית, עם הפינוי הבריטי.¹³

המגמות הערביות בעיני ההנהגה היהודית

להנהגה היהודית הייתה הערכה מפוכחת ודי
ממדייקת על המגמות הערביות. ב־8 בינואר
1948, בעקבות דיונים עם אנשי שירות־

בסיסי צבא בריטיים עיקריים בארץ ישראל, מסוף
מלחמת העולם השנייה ועד תום המנדט.

מתקן של הצבא הבריטי	△
מתקן של חיל האוויר המלכותי (F.)	✈
מתקן של הצי המלכותי (R.N.)	⚓
מחנה הלגיון הערבי	◼
מחנה חיל הקשר (T.J.F.F.)	□
בסיסי המשטרה הניידת (P.M.F.)	▲

מדינה יהודית
מדינה ערבית
שטח בינלאומי

הצעת החלוקה שנתקבלה: 1947, הצעת ועדת אונסק"ר

בהם עד האיש האחרון" (אפילו פינוי נשים וילדים הותנה באישור מנציג המפקדה הארצית).¹⁶ תוקפה של פקודה זו עמד רק על נכונותם של אנשי "השורה".

באותם ימים נתבע בן-גוריון להבהיר את מטרות המלחמה ולהגדיר קונקרטיים. ב-6 באוקטובר הטיל על אפרים בן-ארצי, מהקצינים הבכירים ששירתו בחי"ל, להציע תכנית להקמת כוח צבאי סדיר, תוך הדגשת הנקודות הבאות:

"ההנחה: העולם הערבי, ערביי ארץ-ישראל בעזרת מדינה ערבית או בעזרת מדינות אחדות ואולי כולן, עלול לתקוף את היישוב, אם במטרה לדכאו או להכניע אותו, או אפילו להשמיד אותו.

תפקיד: יש לגייס מלוא יכולתו של היישוב (המשקית, הטכנית, המדעית והצבאית) לעמוד נגד התקפה זו, לשמור על היישוב [בכללו] והיישובים [באשר הם] ולכבוש הארץ כולה או חלקה הגדול, ולקיים הכיבוש עד סידור פוליטי מוסמך..."¹⁷

בן-גוריון פירט את דבריו לאור שתי תוצאות אפשריות של הדיונים באו"ם, כלומר החלטה על חלוקה ומדינה יהודית, או אי-החלטה מחוסר רוב כדרוש: "נשאלתי על התכנית: הגנת המדינה בגבולות הרוכ [הרוב בוועדת או"ם שהמליץ על חלוקה] — או בכל הארץ. עניתי: הדבר תלוי בהחלטת או"ם. אם תהיה החלטה נוחה [החלטת חלוקה], נגן על כל יישוב, נשתלט רק על תחומי המדינה כפי ההחלטה. אם לא תהיה החלטה, נגן על כל יישוב, נהדוף כל התקפה, נקיים שירותים ליישוב היהודי ולכל הערבים שירצו, לא נקבע תחומים [סייגים] טריטוריאליים."¹⁸

בדברים אלה הוגדרו מטרות צבאיות, הגנתיות והתקפיות בעלות משמעות טריטוריאלית:

א. ה"הגנה" תפעל גם מחוץ לגבולות המוצעים, כדי להגן על כל יישוב עירוני וכפרי — ובכלל זה ירושלים העברית על 100,000 יהודיה, היישובים בגליל-המערבי, מפעלי האשלג בקליה ובסדום, ויישובים מרוחקים הנחונים בסכנת ניתוק, כמו גוש-עציון.

ב. ה"הגנה" נתבעת להשתלט על כל מרחב המדינה, כולל שטחים שלא יושבו והרחוקים מהישג יד, ובעיקר — הנגב הרחוק, מרביבים ונבטים ועד אילת.

בניסוחו נזהר בן-גוריון מלערער על סמכות או"ם. בצד המטרות הצבאיות הציג מטרה מדינית-אזרחית: לכוון את העצמאות, להקים מנהל בתחומי השליטה היהודית ולספק שירותים לאוכלוסייה. (לפי הצעת או"ם נועדה המדינה היהודית לכלול מיעוט ערבי של כ-45%, בלי הבדואים בנגב).

יש להדגיש, כי בהגדרות אלה לא היה ממש, אלמלא יכלה ההנהגה לבטוח במסירותם של רבבות חברי ה"הגנה" ובנכונותם של אנשי היישובים לעמוד ולהגן על ביתם.

הידיעות (הש"י) ועם המזרחנים שבמחלקה המדינית, אמר בן-גוריון, ש"המהומות" בארץ הפכו ל"מלחמה ממש, כפשוטה, ומלחמה מוצהרת". "מטרתה של כל מלחמה", אמר, "היא פוליטית", וכאן המטרה היא "שלטון ערבי על ארץ-ישראל". שלוש דרגות חומרה יש למטרה זאת:

- "זוהי מלחמה על השמדת היישוב וחורבנו. הערבים יודעים שלא ייתכן שלטון ערבי על הארץ, כל עוד קיים יישוב זה, אם כי הוא מהווה מיעוט כלפי הערבים..."

- זוהי מלחמה נגד הקמת מדינת יהודים — אפילו בחלק מן הארץ... לעשות לאל הכרעת העצרת של או"ם ב-29 לנובמבר; וההיסטוריה מלמדת אותנו, שאפשר לעשות לאל הכרעות בין-לאומיות. די להזכיר הסיפורים שנעשו אחרי מלחמת העולם הראשונה במזרח-הקרב ביחס לשטחי תורכיה... על-ידי המעצמות שניצחו במלחמה... בא מוצטפה כמאל והפך הקצרה על פיה.

- אם שתי המטרות הראשונות לא יושגו — לא יחריבו היישוב, ולא ימנעו הקמת מדינה עברית — מכוונת המלחמה לקיצוץ תחומיה של המדינה היהודית, בנגב, בגליל, ואולי גם בחיפה ובמקומות אחרים."¹⁴

לאחר כחודש חזר בן-גוריון על הדברים בשינויי הדגש: "המלחמה המתנהלת עכשיו נטושה על אחד משלושה הדברים: א. 'תכנית מכסימוס' של הערבים — ואולי לא רק של הערבים — היא, שכל הארץ תהיה ערבית; זוהי תכניתה המוצהרת של הליגה הערבית. ב. מדינה ערבית ובתוכה, על שטח מסוים, אבטונומיה יהודית; זוהי תכנית שנקראת בשם תכנית מוריסון. אין מצהירים על תכנית זאת — אבל כמה מדינות נכונות להשלים אתה. ג. מדינה יהודית מקוצצת בלי הנגב.

כובד המלחמה הוא נגד התכנית השלישית, ומלחמה זו מחייבת מאמץ גדול. הכדאי מאמץ זה — בעוד אנו צריכים להילחם נגד תכנית המכסימוס של הערבים? עלי לעמוד על נקודה זו באופן מיוחד. מדינה יהודית בלי הנגב — כמעט שאינה מדינה יהודית, ובמובן כפול: כמעט שאינה מדינה, וכמעט שאינה יהודית. כי איני מאמין שיתכן קרתגו יהודית. ובלי הנגב תהיה מעין קרתגו שתיקרא בשם תל-אביב."¹⁵

מטרות המלחמה של הסוכנות היהודית בפרוץ המלחמה

בתחילת אוקטובר 1947 עוד לא יכל איש לדעת אם באו"ם יתגבש רוב של שני שלישים, הדרוש להחלטה כלשהי, ומה העמדה שתנקוט בריטניה. מצפון לגבול נגלתה תכונה ערבית, ובעקבות זאת העמיד מטכ"ל ה"הגנה" את הגליל-העליון בכוננות, תגבר את היישובים בגדוד השלישי של הפלמ"ח, והורה ש"אין לפנות אף נקודה ויישוב עבריים, ומחזיקים

כשהאיץ הצבא הבריטי את הפינוי, צמצם את מעורבותו והתרכז במניעת הפרעות לפינוי — עברו חרבים והיהודים מלחמה זעירה לסדירה והתאמצו להשתלט על שטחים.

המעורבות הבריטית

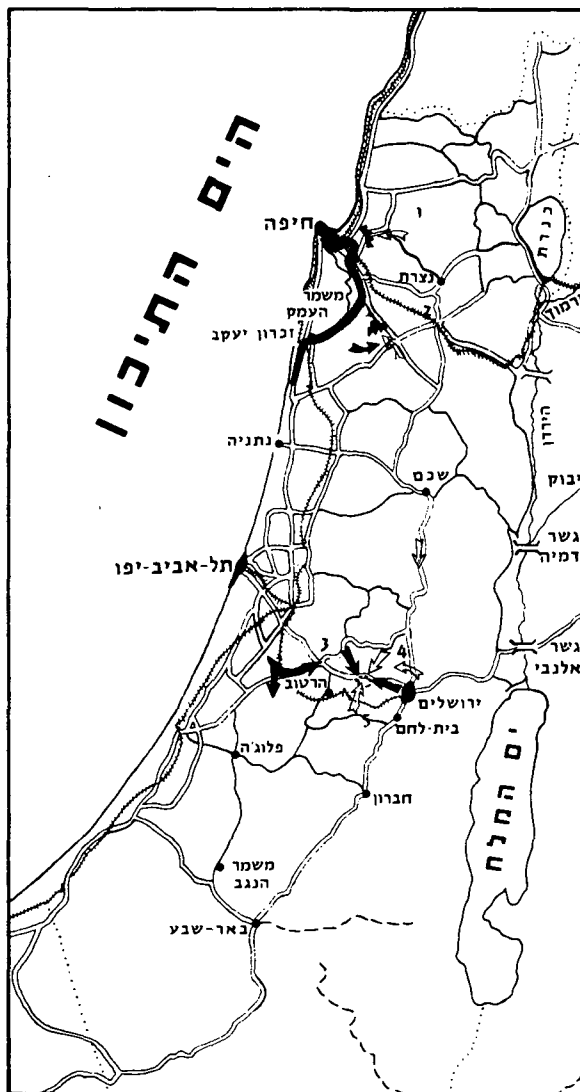
הפינוי הבריטי היה צפוי — אף כי רבים פקפקו בכנותם ובכוונתם של אטלי וכוֹרֶן — אבל ההנהגה הציונית חסרה מידע על השלבים ולוח הזמנים.²¹ כל עוד שהה צבא בריטי בארץ, היה הכוח היהודי נתון להגבלות מדיניות ומבצעיות חמורות. הבריטים הקדימו לפנות את המרכזים ההרריים-ערביים של הארץ, ולא מנעו מ"צבא-ההצלה" להתבסס בשומרון ובגליל. הצבא הבריטי רוכז בצירי הפינוי בחוף, במרכזי היישוב היהודי — אף כי הקדימו לפנות את תל-אביב — אולם ראו הכרח לקיים נוכחות בירושלים. הפינוי החל לאט, מסיבות לוגיסטיות, והוא ממרס 1948; רוב הצבא נתפנה עד ה-14 במאי, ומאסף החזיק עד סוף יוני במובלעת בנמל חיפה וסביבתו.

ההנהגה היהודית חששה כאמור, פן לא יבוצע פינוי שלם, או פן זוממת בריטניה עם שליטי ערב, ובמיוחד עם עבדאללה מלך ירדן, לכפות הסדר בנוסח מוריסון-גרדי, שיניח ליהודים אזור אוטונומי בחוף ובעמקים, יתן לערבים את שטחי ההר והנגב, ויתיר לבריטים שימוש בנגב לבסיסים ולמעבר.

לעומת החשש מכוונות הבריטים הצטברו הידיעות על הפינוי המתקדם. כמקדם, ראתה ההנהגה כורח להימנע, בהבלגה חורקת-שן, מכל עימות עם הבריטים, שעלול היה לפתוח "חזית שנייה" או לעכב את הפינוי, כאשר "כל יום מקרב את פְּרֶדַת השחרור", כדברי י' גלילי.²²

למעשה פתחו הפרעות בריטיות ככל שהתקדם הפינוי, ואף נוצר לעתים שיתוף פעולה מקומי. לדוגמה: ב-4 באפריל לפנות ערב פתח קאוקג' בהרעשת פתע ארטילרית על משמר-העמק, אך הקיבוץ הדף את הסתערותו. בבוקר המחרת התערב כוח שריוניות בריטיות מרמת-דוד, והמפקד הסדיר "הפוגה" מקומית. בינתיים רוכזו כוחות פלמ"ח וחי"ש, ובלי ל-8-9 בחודש פתחו בהתקפות מהאגף על "צבא-ההצלה" ואילצוהו להיסוג לשומרון. שיתוף פעולה נתקיים אף בחיפה, אשר עליה השתלטה ה"הגנה" ב-21-22 באפריל, לאחר תיאום עם המפקד הבריטי, שמנע התערבות במבצע.²³

מתחילת הפינוי ניתן חופש פעולה לערבים המקומיים ולצבא קאוקג' במרחבי ההר. כנגד יתרון מערכתי זה לערבים, מנעה הנוכחות הבריטית את אפשרותה המדינית של פלישה בין-ערבית עד ה-15 במאי.²⁴ בסוף מרס נודע תאריך הפינוי, וניתנה ליישוב שהות להפעיל כוחות ולתפוס למועד שטחים חיוניים לבלית הפולשים.

1. שכיב והב נגד רמת-יוחנן

2. קאוקג' נגד משמר-העמק

3. מבצע "נחשון"

4. פלגות צבא ההצלה לעבד אל עזיז

5. עבד אל קאדר לקסטל

מקרא

- הדרך היהודית לחיפה
- מאמץ יהודי
- מאמץ ערבי
- בלימה יהודית

התפתחות המלחמה עד הפינוי הבריטי והכרזת העצמאות

ההתפתחות הצבאית

הערבים פתחו בפיגועים בדרכים ברחבי הארץ, בצליפות בערים המעורבות, בהתקפות על יישובים מבודדים ובחבלה שיטתית של צינורות המים בנגב.

הישוב העברי עשה ככל שיכל לגייס, לצייד ולאמן כוחות. עד הכרזת העצמאות הקימה ה"הגנה" כחשע חטיבות, בנתה גופים חיליים והפעילה שירותים לוגיסטיים. הכוחות פעלו עדיין רק בנשק קל, אך בחו"ל נרכש ציוד כבד, כדי להביאו עם הפינוי, ונעשו הכנות להקים זרועות אוויר וים. כשהואץ הפינוי הבריטי, התארגנו המוסדות לכוון ממשלה, שעם הקמתה תיהפך הסוכנות היהודית לנציגת התנועה והעם בתפוצות.

ערביי הארץ ניסו להתארגן בהנהגת "ועד ערבי עליון" הנאמן למופתי הגולה. באותה עת הקימה הליגה-הערבית את "צבא-ההצלה", חיל שכירים בפקוד קאוקג', שנועד להתבסס

באזורים הערביים ולהגיע להתקפה בעת הפינוי.

התפתחות המלחמה חיזקה את צפות בדעתו בדבר הכוח הדרוש. בפברואר טען, שאם יינתן הנשק הדרוש לערביי הארץ, אם ישוגרו מתנדבים, ואם יועמדו לפקודתו כל הכוחות (כלומר — גם נאמני המופתי), יוכלו להמשיך ב"מצב הקיים" — בלוחמה זעירה; אך אם מתכוונים להכניע את היהודים, "מן ההכרח לשתף בכך את הצבאות הסדירים הערביים".¹⁹ בינתיים העמיק הניכור בין הליגה ו"צבא-ההצלה" שלה ובין נאמני המופתי, וגרם לכישלונות ערביים. במבצע "נחשון" (3-20 באפריל 1948), לאחר משבר השיירות וחסמת הכביש לירושלים בסוף מרס, עלה בידי ה"הגנה" לפתוח את הכביש לירושלים, להשיב את השליטה בהר קסטל ולהעביר שיירות חיוניות לעיר, עד שהכביש נסגר מחדש. אחד הגורמים להישג המכריע היה פיצול המאמץ הערבי: קאוקג' העדיף לתקוף את משמר-העמק ולעלות על חיפה, במקום להצטרף ללוחמי המופתי במבאות ירושלים.²⁰

שיקולים מדיניים ואסטרטגיים יהודיים בטרם-עצמאות

מדי פעם עלה הצורך לבחון, אם המדיניות המוגדרת עדיין תקפה, ואיך ליישמה באסטרטגיה של ה"הגנה". ב-1 בינואר 1948 אמר בן-גוריון: "שומה עלינו עכשיו להגן... על כל יישוב יהודי בארץ [כולה], על תחומי המדינה היהודית, על החלטות עצרת האומות המאוחדות, על כל תושב שוחר-שלום במדינה היהודית, בין שהוא יהודי, אנגלי, ערבי או אחר."²⁵

בתחילת מרס הוכנה במטכ"ל "תכנית ד'", שפירטה מטרות ומשימות שנועדו להתבצע בעקבות הפינוי (או לא נודעו עדיין שלביו ולוח הזמנים שלו). בתכנית הוצגו המטרות הצבאיות ברוח ההנחיות האמורות: "התעודה ... היא השתלטות על שטחה של המדינה העברית והגנה על גבולותיה, כן גם על גושי ההתיישבות והאוכלוסייה העברית שמחוץ לגבולות, נגד אויב סדיר, סדיר-למחצה וזעיר — הפועל מבסיסים אשר מחוץ לשטח המדינה או... בתוכה."²⁶

מדיניות הביטחון והאסטרטגיה הישראלית הייתה דפנסивית — מגננה נגד פלישה, אבל הגשמתה הכתיבה פעילות התקפית נמרצת ברמה המערכתית והטקטית. הטל על יחידות ה"הגנה" לעבור להתקפות ברוח "תכנית ד'" מתחילת אפריל, לפני שהספיקו להשלים את ההתארגנות וההצטיידות, ולפני הפינוי הבריטי.²⁷ בחודש וחצי, שנותר עד הפינוי הצפוי באמצע מאי, עיצבו יחידות ה"הגנה" את התחומים הצרים והמפורצים של מדינת ישראל ביום כינונה. אצ"ל ולח"י זכו בהישגים מקומיים, ונראה שהתקפת אצ"ל ביפו סייעה לערער את רוח תושבי המקום ולוחמיו.

כשתקפו כוחות-השדה, נשענו על היישובים, שקיימו בעמידתם את "צו תל-חי", ביססו תשתית טריטוריאלית לעצמאות, והחזיקו מעמד גם בניתוק ובמצור. ממש לפני הפלישה, ב-12-14 במאי, הוכרע גוש עציין. אף על פי כן עמדו היישובים באשר הם במערכות הכבדות ביותר בחודש הפלישה.

בחדשים הראשונים למלחמה היה הכרח לשקול שוב ושוב, מהו המאמץ העיקרי לאותה שעה. כבר בינואר 1948 חל סחף מדיני בעמדת ארה"ב. הרחיצה האמריקנית מהחלוקה בוטאה בגלוי באו"ם ב-19 במרס, כשהציע הנציג האמריקני משטר "נאמנות". משבר השיירות בסוף החודש עוד החמיר את המצב: נראה כאילו ערביי הארץ ו"צבא-ההצלה" שמים לאל את האפשרות לכוון מדינה יהודית, ומאה אלף יהודים מנותקים בירושלים עלולים להפוך לבני ערובה. אולם בעצם ימי מבצע "נחשון" לפריצת הדרך לירושלים, ובעוד קאוקג'י חוקף את משמר-העמק, ראה בן-גוריון צורך במאמץ להשתלט על הנגב — הן כפעולה צבאית הן בהקמת יישובים — והדגיש ש"מחוץ חפצנו

הוא אילת, והמטרה של הגנת הנגב היא אילת."²⁸

כאשר נשמעה תביעה זאת, הגיע מספר המגינים רק לכ-20 אלף איש, ועוד לא היה כוח להגשימה. בכל זאת ביטאה התביעה את החלטתו הנחושה לעמוד בנגב ולתגברו, כנגד מי שדרשו "לקצר קווים" וטענו ש"הנגב לא יברח". כבר באמצע דצמבר 1947 הוקמה "ועדת הנגב", כדי לתאם את המאמץ האזרחי הלוגיסטי. והמבצעי במרחב. פלמ"חאים הועברו לנגב, והוקמה "חטיבת הנגב". אף עובדה תכנית להתקדם לאילת מנכבים ומסדום. עד הפלישה הוכשרו היישובים להגנה, ואכן עמדו בהתקפות ובמצור עד ההבקעה לנגב במבצע "יואב".²⁹

כשהוכרזה העצמאות החזיקה ישראל רק כשליש מהשטח שאו"ם הועיד לה. הכוחות נפרסו ברצועות צרות ופגיעות, ולא הושלמה הרציפות הטריטוריאלית: ירושלים נותרה מנותקת, הדרך לנגב נחסמה בשעות היום ממשרת עיראק-סודין, ש"האחים המוסלמים" קיבלו מהבריטים.

המצב בעת הכרזת העצמאות — והמטרות הערביות בחודש הפלישה

מגמות ותכניות לפלישה
הבריטים יצאו במועד, אלא שהפתיעו ופינו את ירושלים ב-14 במאי, בהקדם של יממה. נכשלו הניסיונות הבין-לאומיים להסדיר הפסקת אש. מוסדות או"ם אף לא יכלו להחליט ליישם את בינאום ירושלים — ובהיעדר כוח ניטרלי נגזר על עיר-הקודש להיעשות זירת קרב. באפריל גיבשו מדינות ערב החלטה לפלוש ארצה. מצרים המהססת הצטרפה לפולשים.³⁰ ברגע האחרון ניסתה "מנהלת העם" — הממשלה-לעתיד של ישראל — להגיע להסדר עם עבדאללה. גולדה מאיר נסעה לפוגשו בסתר בליל 10-11 במאי, והציעה ש"יחזיק את החלק הערבי" של הארץ.³¹ אלא שכבר הוכרע על פלישה, ועבדאללה עצמו נתכבד ומונה ל"מציא העליון". על ירושלים לא דובר עמו, כי עוד המתינו לראות אם או"ם יגשים את הבינאום. בינתיים נדרכו שני המחנות להשתלט על "אזורי הביטחון" בעיר ברגע יציאת הבריטים.

התכנית האסטרטגית של "המפקדה הערבית הכללית" ביטאה את מטרת המלחמה המכ"סימלית — הכרעת ישראל וחיסולה במסעי בוק אל מרכזיה החיוניים — חיפה ותל-אביב. ארבעה צבאות אמרו לפעול במתואם: הירדנים, העיראקים, הסורים והלבנונים נועדו לעלות על חיפה בהתקפות מתמקדות מדרום, ממזרח ומצפון. מצרים נועדה לעלות על תל-אביב במאמץ משני. אלא שעבדאללה סטה מהתכנית היומרתית ושיגר את הלגיון למרכז הארץ, מתוך כוונה לספח את יהודה ושומרון ולהדביר את נאמני המופתי בארץ. כעבור ימים מספר נאלץ לרכז את הלגיון כלפי ירושלים

לכבושה, ולפחות למנוע את נפילת מזרח העיר בידי היהודים. (הערכת המודיעין במטכ"ל גרסה, שהלגיון יפנה למרכז וישתף פעולה עם הצבא המצרי).³² אבל סטיית עבדאללה שיבשה את מהלכי הצבאות, ונותר מרכיב משותף אחד — חד-זמניות אסטרטגית, אבל לא אופרטיבית, בית, של הלחצים על ישראל.³³

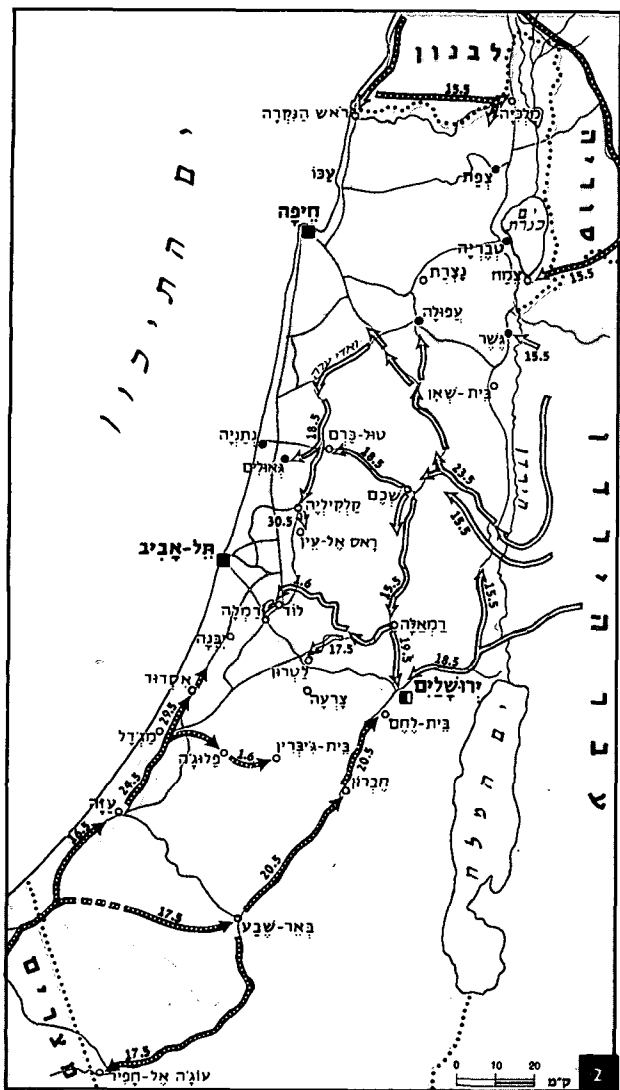
מה חלקם של ערביי הארץ ושל "צבא-ההצלה" בפלישה? התכנית הבין-ערבית הראשונה בנתה על כך, שהמקומיים יחזיקו בשטחיהם, והצבאות הערביים יתבססו ויתקפו מתוכם. התכנית שובשה, אבל בניגוד להנחה המקובלת, לפיה הוכרעו המקומיים לפני הפלישה, החזיקו אלה בדרך כלל מעמד ביישוביהם בחודש הפלישה.³⁴ "צבא-ההצלה" הוצא ממרכז הארץ בפקודת הליגה הערבית, בתגובה על סטיית עבדאללה. קאוקג'י הועבר צפונה ופרץ לגליל לפי התכנית הראשונה. כמה מגדודיו הוצבו בגולן, ועד סוף המלחמה פעל בכפיות לסוריה וללבנון.³⁵

הסטייה — מהכרעה לקיצוץ שטחים

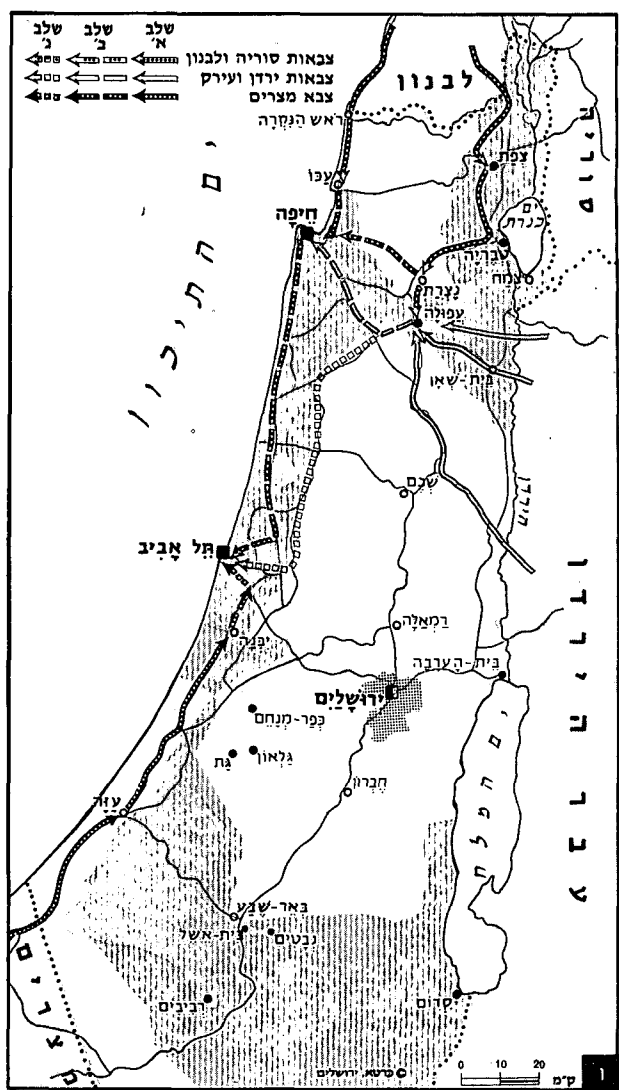
צבאות ערב אמרו להכריע את ישראל במסעות מהירים, אך נבלמו. לא חלפו שבועיים, והחלו עוברים מאסטרטגיית ההכרעה למגמה חד-לופית — קיצוץ בשטחים:

- לאחר שחברה חטיבת "כרמלי" עם יושבי הגליל-המערבי במבצע "בן-עמי", ויתר צבא לבנון על התקדמות לעכו, והפנה כוחו לפתוח את ציר מלכיה-סעסע. ("צבא-ההצלה" נכנס בציר זה דרומה והתבסס בגליל-העליון והתחתון).
- הצבא הסורי, שנהדף בדגניה, העתיק מאמצו ביוני לגזרת משמר-הירדן, הצליח לחפוס ראש גשר וכמעט ניתק את אצבע-הגליל (נראה שנכשל בגלל אי-תיאום או-פרטיבי עם צבא לבנון ו"צבא-ההצלה").
- העיראקים נואשו מההבקעה לעמק בית-שאן, נוכח עמידת גשר ובית-יוסף, עברו לשומרון, ואבטחו את אגף הלגיון, כשה התרכז בירושלים ובמבואותיה. כך ויתרו על יערם האסטרטגי — חיפה, הנמל ומסוף הדלק — ונרתמו לעבדאללה, בעל הברית ההאש-מי.³⁶

• המצרים נעצרו בסוף מאי באסדר הערבית (להבדיל מאסדר החדשה). כאן התבססו והדפו את התקפת חטיבת "גבעתי", אבל לא חידשו עוד את ההתקדמות צפונה, אלא היטו מאמצם לניתוק הנגב. לפני ההפוגה אמנם מתחו רצועת ניתוק בציר מגידל-בית-גוברין-חברון.³⁷ רק הלגיון דבק במגמת ההכרעה, פתח במתקפה בתוך ירושלים וניתק את הכביש העירה בלטרון. ב-1 ביוני שיגר הלגיון כוח ללוד ולרמלה. מגמתו לא הייתה לזנק לעבר תל-אביב, אלא לשלול מנאמני המופתי את מאחזם הטריטוריאלי האחרון (חסן סלאמה, שפקד על הערים, נפצע ב-30 במאי ומת).³⁸

2 שטח בינלאומי לפי החלטת החלוקה מדינה ערבית לפי החלטת החלוקה

1 שטח בשליטה יהודית ב-14.5.48 מדינה יהודית לפי החלטת החלוקה

מהלך הפלישה

תכנית הפלישה של צבאות ערב, מאי 1948

מנותקת, למרות המאמצים לפתוח את הדרך, שנמשכו כבר שבוע במבצע "מכבי" א' ו-ב'. ראש-הממשלה רצה לרכו מאמץ להסרת המצור, אך נתקל בהתנגדות ליזמה התקפית ברגע זה: "כמעט כל אנשי המטה התנגדו לדעתי להסתער בכוח יותר גדול ובמרץ יותר עקשני על כיבוש המרחבים סביב כביש תל-אביב-ירושלים.... הנימוק — שאין לנו כוח מספיק, ואין אנו יודעים מה תכניות האויב. בלי החלטה מפורשת של י"ג (לא התרגלתי עדיין להגיד ממשלה) — לא רציתי לתת הוראה נגד דעתם של כל אנשי המטה. אולם אני מרגיש שהחמיצו ומחמיצים כיבוש הקובע גורל ירושלים — ואולי גורל המערכה כולה."⁴²

והחליטו על חודו של קול, בהצבעת 6:4. ישראל גלילי ויגאל דיין הציגו את הערכת המצב הצבאית, והזהירו שסיכויי ניצחון או מפלה שקולים, ושהמלחמה תוכרע במרוץ נגד האויב והזמן, כאשר השאלה היא: האם יכלמו הכוחות והיישובים את הפולשים עד שיגיע מחו"ל נשק כבד, שיאזן באופן איכותי את נשק האויב ויאפשר לעבור להתקפות-נגד.⁴⁰ בעת הדיון נודע, שכוח מהלגיון, עם מאות מקומיים, תוקף את גוש-עציון, וכי כבר נפלו חללים.⁴¹ משתתפי הדיון נטלו על עצמם אחריות להכרעה המדינית, בהיותם מודעים לחומרת התחזית הצבאית. למחרת נפל כפר-עציון, וב-14 במאי נכנעו מגניהם של יתר יישובי הגוש. בעצם היום ההוא הוכרזה העצמאות.

מול הצבאות הפולשים ניצבו כוחות הצבא והיישובים למערכת מגן, לפי מטרות המלחמה שהותוותה כפרוץ המלחמה. כבר ב-14 במאי בערב, מיד לאחר ההכרזה, נתגלעה מחלוקת בין בן-גוריון והמטכ"ל על האסטרטגיה נוכח הפלישה. ירושלים העברית עוד הייתה

הדבקת ההתחלית של צבאות ערב במטרת ההשמדה גרמה, שנשמט מידם אף הסיכוי להשיג את המטרה המוגבלת — קיצוץ. הסורים, הלבנונים ו"צבא-ההצלה" יכלו לנתק את אזור החולה, אילו פעלו בכיוון זה מלכתחילה ובמתואם. בנגב ריכוז המצרים את מאמצם בציר החוף (והניחו ל"אחים המר-סלמים" לעלות בציר משני לבאר-שבע ולחברון). אילו תקפו את ניר-עם בריכוז כוחות כפי שהשקיעו ביד-מרדכי, היו משתלטים על מקורות המים ומנתקים את הדרכים למרחב היהודי הנצור. כשהתפרסו ברצועת-הגליל, שוב ביקשו "לתפוס מרובה", אך לא תפסו את השטח החיוני. ניר-עם והנגב החזיקו מעמד.³⁹

המטרות הישראליות במבחן הפלישה הבין-ערבית

ב-12 במאי 1948 ערכה "מנהלת העם" את הדיון המכריע, אם לשעות להצעה להפסיק את האש ולהקפא מהלכים מדיניים או להכריז על העצמאות. נכחו עשרה מ-13 השרים לעתיד,

לירושלים. שלושה ניסיונות התקפה נעשו בחזית לטרון; כולם נכשלו, אבל בינתיים נפרצה דרך-התחתית שעקפה את רכס איילון מדרום, ו"ברגע האחרון" ניצלה ירושלים העברית מרעב. "שביל הג'יפים" שופר בהפוגה ל"דרך בורמה", ולידה החלו להניח צינור מים, שהושלם בתחילת אוגוסט.⁴³

ירושלים נקלעה בכף ההכרעה לכאן או לכאן. הנגב נותק. בגזרות אחרות עמדו הכוחות והיישובים במערכה קשה ועקשנית. היישובים לחמו, אף כי גוש-עציון נפל. משקים נהרסו לעיני חבריהם. יש שנפלו יישובים ואבדו משלטים — אך הפולשים נבלמו.⁴⁴ בדרום ובצפון עברו לתקוף-נגד, אך, כמו בלטרון, נכשלו באסדר ובג'נין.

לפני סוף מאי הגיע למזרח-התיכון הרוזן ברנדוט, שאו"ם מינהו למתווך, ניסה להסדיר הפוגה, ואחרי השקיות נאותו לו היהודים והערבים. לדבריו הסכימו שני המחתות להפוגה כי חשו שהותשו ואינם יכולים להכריע.⁴⁵ ב-11 ביוני החלה הפוגת ארבעה שבועות, עד ה-9 ביולי, כשמכאן ואילך מושפעים המהלכים מנוכחות האו"ם וממעורבותו.

הערכות מצב מדיניות ואסטרטגיות בהפוגה הראשונה, יוני-יולי 1948

הצעות מתווך או"ם

בהפוגה גיבש ברנדוט הצעות להסדר-שלום. ביומו גרס, שהחלטת או"ם "בלתי מוצלחת" ואף "אומללה", אלא שאין להחזיר את הגלגל. לפי "המצב בשטח" ויחסי הכוחות העלה "אפשרות שישראל תקיים את מעמדה כמדינה עצמאית, ובה בשעה תצטרף לאיזה איחוד שהוא עם החלק הערבי של ארץ-ישראל", שהציע לצרפו לעבר-הירדן.⁴⁶ הוא אף הציע חלוקה משלו: הנגב — לערבים, ובתמורה יינתן ליהודים הגליל-המערבי (והמרכזי). ירושלים תוסגר לעבדאללה, "עם אוטונומיה עירונית לעדה היהודית והסדרים מיוחדים להגנת המקומות הקדושים".⁴⁷ הצעות המתווך חשפו סכנות מדיניות לישראל, אך פתחו גם סיכויים: כש"גנו" את בינאום ירושלים ורצה למוסרה כולה לערבים, סתם למעשה את הגולל על רעיון הבינאום; אך ההצעה הצביעה על ההכרח להסיר את איום הניתוק, ולחבר את העיר לחוף בפרוזדור רחב ומיושב.

גם לערבים לא גרם ברנדוט נחת: את מרכז הגליל אמר למסור לישראל, כשקאוקג'י מחזיק בו; את הנגב הועיד לערביי הארץ, משמע — לעבדאללה, בעוד שהמצרים הם שניתקוהו. שיתוף הפעולה הבין-ערבי, שכבר נפגם, נתערער עוד יותר.

המטרות הערביות

בעת ההפוגה ניסה עבדאללה להשיג תיאום אסטרטגי בין-ערבי, אך נכשל. מלך מצרים והעוצר העיראקי דחו את הזמנתו להצטרף ל"מלחמת שלושת המלכים" לכיבוש ירושלים

העברית. ישראל ציפתה הפעם למאמץ מתואם יותר, אולם צבאות ערב בדרום ובמרכז אמרו אך להחזיק בשטחיהם, ולכל היותר — לשפר עמדות. לשם כך הפרו המצרים את ההפוגה והקדימו לתקוף ב-8 ביולי. נדמה שהם אומרים להבקיע צפונה, אך למעשה שאפו לחזק את הניתוק וליישר את החזית, מטריד-אסדר כלפי דרום-מזרח. הלגיון וצבא עיראק נותרו פסיביים, והעיראקים הסתפקו בלחץ מקומי מג'נין צפונה.⁴⁸

בצפון נעשו מאמצים יומריים יותר. הצבא הסורי רצה להניח ממשר-הירדן ולנתק את אצבע-הגליל, וצה"ל ניסה להקדימו במבצע "ברוש". בקרבות קשים עלה בידי המגנים להכיל את הסורים בראש הגשר. "צבא-ההצלה", שנתפרס בגליל-העליון והתחתון, אמר לנתק את הכוחות הישראליים בגליל-המזרחי ותקף את סג'רה; אילו הצליח, היה מנתק את כביש כפר-תבור-כינרת בהתקדמות קצרה לכפר-כמא, אך גדוד מ"גולני" הגן על הכפר בעקשנות. קאוקג'י ריכוז תגבורות להתקפות חוזרות ונחשף ליזמה ישראלית: כוח "דקל" פרץ בשפרעם, תפס את נצרת וכל הגליל-התחתון, ועם כיבוש לוביה פתח את הכביש לטבריה.

ב"עשרת הימים" עד ההפוגה השנייה, שכפתה מועצת הביטחון, פעלו אפוא צבאות ערב בשיטה סבילה או פעילה לאור מטרותיהם המוגבלות. כולם חשו מחסור בכוח, ובניגוד גמור לצמצום המטרות התאמצו לתגבר את חילות-המשלוח, ואכן עד סוף המלחמה הכפילו את עצמתם. (גם צה"ל התעצם והגיע לבסוף לכ-100,000 מגויסים, לעומת כ-36,500 בפלישה.)

המטרות הישראליות

לישראל נתנה ההפוגה שהות לגבש מדיניות מלחמה ואסטרטגיה, שנועדו ליטול את היזמה ולעבור למתקפות, כדי למנוע את "הקפאת" קווי ההפוגה הראשונה.

בהפוגה נחלול משבר "אלטלנה", ומיד אחרי כן נקלע הפיקוד העליון של צה"ל למשבר פנימי: הכל הסכימו שצריך להקים ארבע חזיתות על-חטיבתיות; נחלקו הדעות על שניים מהמועמדים. אולם משבר המינויים לא העביר על המגמות המבצעיות:

- הפעלת מאמץ עיקרי בחזית המרכז-מחל-אביב מזרחה, במטרה לכבוש את לוד ורמלה ולעלות על רמאללה, בעקיפת לטרון, כדי להסיר את הלחץ מחל-אביב ומירושלים.
- בצפון ובדרום — הפעלת הכוחות המקומיים במגמה התקפית; בדרום עליהם לפרוץ את המצור על הנגב.⁴⁹

ההנהגה נאלצה להתחשב ב"שעון החול" המדיני. החשש היה, שאם יגיע צה"ל להשיג תטיל מועצת-הביטחון עוד הפוגה, כדי להפסיק את המלחמה. ב-11 ביולי, ביממה השנייה למתקפות צה"ל, רשם ראש-הממשלה: "יש

להניח שבסוף השבוע [ה-16-17 בחודש] או בשבוע הבא יטילו עלינו הפוגה — וזו תוכל ליהפך לגמר המלחמה בפועל".⁵⁰ יגאל אלון ביטא את המסקנה המבצעית: "כל מבצע, נוסף להיותו חלק מתכנית כללית, היה צריך להיות גם מושלם בפני עצמו בכל אחד משלבו".⁵¹ עדיפות מדינית עליונה ניתנה ל"מערכה לגאולת ירושלים", כדברי ראש-הממשלה. בכנס מח"טים ב-18 ביוני 1948 חזר ואמר, ש"המלחמה על ירושלים והמרחבים סביבה — מחוץ לכל הטעמים הסנטימנטליים — היא מלחמה על הארץ; אם ננצח כאן — אפשר להניח שניצחנו".⁵² עדיפות שנייה ניתנה לנגב. שוב הדגיש בן-גוריון, שאין די לפרוץ לנגב-הצפוני; המגמה — להשתלט על כל הנגב עד ים-המלח ואילת, כי "אין תחליף לנגב מבחינה ציונית".⁵³

מדיניות ואסטרטגיה מ"עשרת הימים" עד ההחלטה על מבצע "יואב", יולי-אוקטובר 1948

ההתפתחות המבצעית ב"עשרת הימים" ההפוגה השנייה קטעה את מתקפות צה"ל בעיצומן. מועצת-הביטחון החליטה בליל 15-16 ביולי, והאש פסקה ב-18 בחודש בערב (בירושלים — ב-17 בבוקר). המאמץ העיקרי, מבצע "דני", לא השיג את כל מטרותיו: לאחר כיבוש לוד ורמלה בוטל המסע לרמאללה; המערכה כוונה לכיבוש לטרון, אך השיגה רק כיתור כמעט מלא, ואגב כך הורחב הפרוזדור דרומה עד נחל שורק. במבצע הוסרה למעשה הסכנה מירושלים, שאילצה את צה"ל לרכז את מאמציו העיקריים במרכז. לשינוי המצב הצבאי ניתן ביטוי מדיני: שבועיים אחרי גמר המבצע "סופחה" ירושלים העברית למדינה, מכוח מינויו של דוב יוסף "מושל צבאי". (ד' התגייסות העיר ועמידתה.)

בצפון נמנע ניתוק אצבע-הגליל, הוסר האיום מחיפה, ושוחרר הגליל-התחתון. בדרום נהדפו התקפות המצרים על הטריז הישראלי בין בית-דרס, ג'וליס ונגבה. לפני ההפוגה הובקע מעבר לנגב, כשנכבשה כרתיא ונהדפו התקפות-הנגד המצריות. לאחר כניסת ההפוגה תפסו המצרים גבעות מדרום לכפר וניתקו את הדרך, אך מפקחי או"ם הכירו בזכות ישראל למעבר, לפי המצב בפרוש ההפוגה. בעשרת הימים ניצלה למעשה ירושלים העברית, ושופר המצב בצפון, אך מצב הנגב החמיר בגלל הניתוק הנמשך.

מגמות ישראל בפרוש ההפוגה השנייה ההפוגה השנייה שונה מהראשונה: הפעם לא קבעה מועצת-הביטחון סייגי זמן, אלא הדגישה את הכוונה להשיג הסדר מדיני, ואיימה בסנקציות נגד מי שיפר אותה. כשהוטלה ההפוגה חש בן-גוריון שיש להיכון הן לחידוש המערכה הן להסדרי שלום, וניסח לעצמו

לצרכיה.⁵⁹ שרת נקט את המושג "מלחמת התשה", כשטען שההפוגה מציגה את ישראל במצב "בלתי נשוא".⁶⁰

ברנדוט היה מודע לסכנה, שאם לא ימצא הסדר מדיני בעצרת א"ס, המתכנסת בפריס ב־21 בספטמבר, "תישבר ההפוגה, והשאלה תוכרע סוף סוף על-ידי שימוש בכוח".⁶¹ באמצע ספטמבר הגיש לאו"ם את הצעתו המעודכנת, שבה נסוג מהצעתו למסור את ירושלים לעבדאללה, ושב להצעת הבינאום של או"ם. את הגליל שוב הציע לתת לישראל, אך את הנגב שוב אמר להפקיע, בקו מג'דל-פלר-ג'ה.⁶²

ב־17 בספטמבר רצחו אנשי לח"י את המתווך בירושלים. עצרת או"ם נתכנסה באווירת אבל על האיש שנפל בשליחות שלום. מזכיר המדינה האמריקני ושר החוץ הבריטי הרבו בשבחו, והצעתו עתה הילת "צוואה".

פילוג המחנה הערבי וכינון "ממשלת כל-פלסטיין" בעזה בספטמבר

המכות שספגו צבאות ערב ב"עשרת הימים" העמיקו חשדות הודיים בין מדינאים ומפקדים,

משולבת, גם צבאית וגם מדינית, ויש חלות הדדית בין שתי המערכות. ואין לחשוב שרק גורם אחד מאלה, צבאי או מדיני, יכריע סופית בתקופה זו.⁵⁷

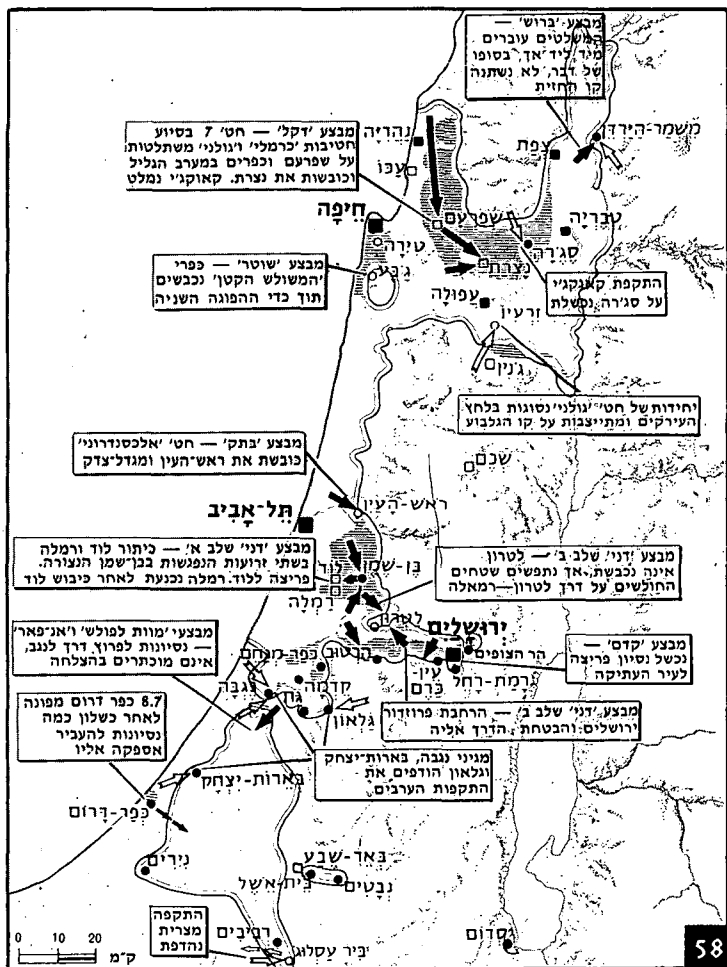
הממשלה שאפה להכשרת קרקע מדינית להמשך המאמץ הצבאי, הכרוך בהפרת ההפוגה. משה שרת, שר החוץ, קבע לפני גמר ההפוגה הראשונה שתכנית החלוקה בוססה על סיכוי לדור־קיום, ולכן קיבלה ההנהגה היהודית את התכנית כ"פשרה קשה, הכרוכה בקרבנות ובוויתורים חמורים מאד מצדנו"; אבל קווי החלוקה זקוקים לתיקון "לאור הסכנות שנחגלו לשלומה ולשלמותה של המדינה עקב התקפת הערבים, ולאחר התוצאות שהשגנו בהדפנו התקפה זו".⁵⁸

מהות ההפוגה — ו"צוואת ברנדוט"
ההפוגה התמסכה, והממשלה ראתה את הסכנה הנשקפת למדינה, אם ימשיכו הצבאות הפולשים לחנות בארץ ולכפות כוונות מתמדת. בן-גוריון הגדיר את ההפוגה כ"אחד האמצעים לשבירת רצונו", ואף כמזימת בריטניה להחליש את הערבים ולשעבדם, עם היהודים,

נגמה: "נכוונות לחדש המלחמה אם יפגעו בריכוזות, בעלייה, בשטח מינימלי המגיע לנו; מאמץ לשלום לא דווקא על יסוד אפשרות הכוח שלנו (שלפי דעתי הן כוללות כל א"י)".⁵⁴ בתחילת ספטמבר אמר דברים ברוח זאת לג'יימס מקדונלד, השגריר האמריקני הראשון בישראל: "... לפי הכרתי מגיעה לנו א"י המערבית כולה, ומדינה יהודית כזו אינה גורעת כמעט כלום מהשטח הערבי העצום, אולם הייתי בוחר... בשטח הרבה יותר קטן מתוך הסכמה יהודית-ערבית, מאשר בשטח כולו בלי הסכמה ערבית".⁵⁵ בן-גוריון הטעים את המפנה שחל ב"עשרת הימים", ובכנס מפקדים הסביר, שעצם מטרת המלחמה השתנתה:

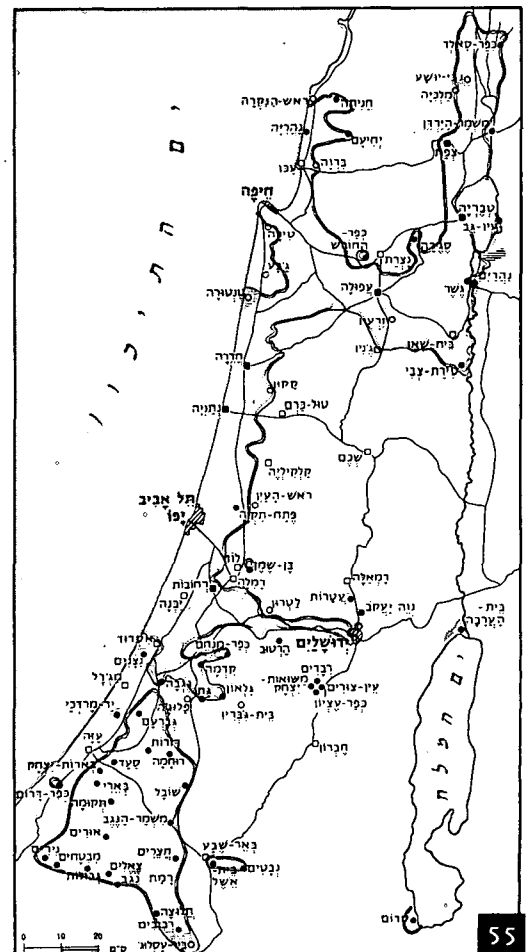
"מלחמתנו בראשית הייתה התגוננות בפני ניסיון של השמדתנו. ביסודה נשארה כזו... אולם החל מההפוגה הראשונה יש בפעולתנו הצבאית מעין אקט פוליטי".⁵⁶ כלומר, אין נלחמים עוד על עצם קיום המדינה, אלא על תנאי קיומה, ויש לפעול בהקשר המדיני הנתון, המטיל הגבלות על יישום הכוח. במועצת המדינה אמר: "אנחנו עומדים בפני מערכת

קרבות "עשרת הימים" (9 עד 18 ביולי 1948)

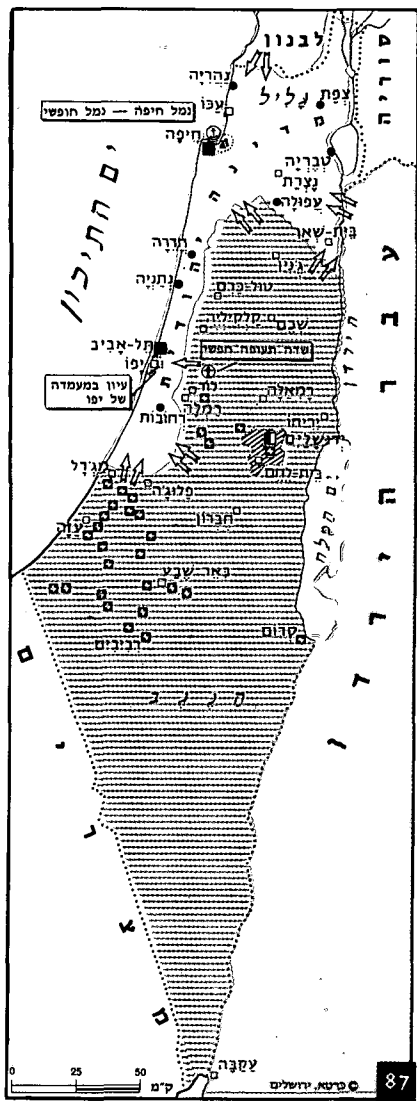
שטח בשליטת ישראל ב-18.7.1948
שטח שנכבש ע"י ישראל בקרבות "עשרת הימים"
שטח שנכבש ע"י הערבים בקרבות "עשרת הימים"

קו החזית בהפוגה הראשונה (11 ביוני 1948)

שטח בשליטת ישראל
עם כניסת ההפוגה הראשונה לתוקף
שטח שנכבש ע"י ישראל
מהפלישה עד ההפוגה

שטח שנכבש ע"י הערבים
מהפלישה עד ההפוגה

שטח שיועבר לממלכת עבר הירדן
שטח המדינה היהודית
חוזות פליטים
שטח ארם
ישוב יהודי מחוץ לתחום
'המדינה היהודית'
עיר ערבית בראשית
מלחמת העצמאות

7. משה שרת, בשער האומות, תל-אביב 1958, עמ' 148.
8. חיל-השדה (ח"ש) הבלתי מגויס מנה כ-9,000 איש; באצ"ל ובלח"י, שעוד פעלו בנפרד, היו קרוב ל-1,000 לוחמים (דוד גיב, מערכות האצ"ל ו', תל-אביב 1980, עמ' 26-25).
9. על כינון הליגה הערבית — ראה יעקב שמעוני, מדינות ערב בימינו, תל-אביב 1965 (להלן — שמעוני, מדינות ערב), עמ' 176-178; ובמאמרו "הערבים לקראת מלחמת ישראל-ערב 1948-1945", מערכות חוב' 230 עמ' 31 ואילך (להלן — שמעוני, הערבים).
10. מאחורי הפרגוד — ועדה פרלמנטאריה עיראקית על המלחמה בישראל (תרגם ש' שבג), מערכות 1954 (להלן — פרגוד), עמ' 72.
11. פרגוד, עמ' 77.
12. שם, שם.
13. מאיר פעיל, "הפקעת הריבונות המדינית על פלשתיין מדי הפלשתינאים על-ידי ממשלות ערב...", הציונות ג', תל-אביב תשל"ד (להלן — פעיל, פלשתיין), עמ' 445.
14. זאב שרף, שלושה ימים, תל-אביב 1965, 454-468.

החזית העיראקית, אולם לדרישת ראש-הממשלה התכונן להעתיק את המאמץ לחזית הלגיון. ב-26 בספטמבר הציע בן-גוריון לממשלה מתקפה לכיבוש "חבל-חברון ובית-לחם בדרום, וכל השטח שבין לטרון וצפון-רמאללה עד יריחו ועד ים-המלח".⁶⁷ למעשה הציע לכבוש את כל יהודה ושומרון; הבסת הלגיון הייתה כופה על העיראקים נסיגה לעבר-הירדן. הצעתו נפלה על חדור של קול, כי שרים חששו מתגובות או"ם על מתקפה לאחר רצח ברנדוט.⁶⁸ בן-גוריון ראה בהחלטה "בכייה לדורות".

כשדחתה הממשלה יזמה התקפת במרכז, הציע בן-גוריון ב-6 באוקטובר לפרוץ לנגב כדי "לחסל את הכוח המצרי". הוא העריך שאם לא יתערבו אחרים, "נשתלט על כל רחבי הנגב עד ים-המלח ועד ים-סוף", ואם לא יתגבר הלגיון את כוחו בהרי-יהודה, "אולי גם נוכל להיכנס לחברון ובית-לחם". הוא העריך שהצבאות ההאשמיים לא יתערבו, בגלל הקמת "ממשלת המופתי" בעזה, אך גם חשש שהעיראקים עלולים להגיב, ואז ייגרר הלגיון. משיקולים אלה החליטה הממשלה לפתוח במבצע "יואב" בנגב ולהמתין לתגובות בין-ערביות; לפי האפשרות — יבוצע גם מבצע "אל החר", שנועד לפגוע במצרים בהרי-יהודה, אך בלא להיתקל בלגיון.⁶⁹

חלקו השני של המאמר יתפרסם בגליון הקרוב של "מערכות"

הערות

1. "ממאורעות למלחמה" — שם ספרו של יוסף אליצקי על ה"הגנה" בתל-אביב במלחמה (יצא לאור בתל-אביב ב-1949) — מיטיב לבטא את התפתחות המלחמה.
2. על הגדרת ה"מאבק", שלביו ודרכיו — ראה בספרי: "החשיבות בשנות מאבק" — אסטרטגיה יישובית בטרם-מדינה, 1936-1947. "ירושלים 1978, עמ' 139-149. מאפייניו העיקריים היו המרות הלאומית, והשימוש המרוסן בנשק, ולפיהם צוין זמן פתיחתו. למאבק קדמה ההעפלה, שנפתחה בקיץ 1945, אבל ללא שימוש בנשק. תנועת המרי העברית" הוקמה באוקטובר 1945, ובה חברו אצ"ל ולח"י אל ה"הגנה", והחל מאבק-אש מתואם בניהול "ועדת X", שהורכבה מטעם הסוכנות היהודית והוועד הלאומי. לפני כן פעלו שני הארגונים בניגוד למדיניות ההנהגה: לח"י חידש פעולתו בסתיו 1943, ואצ"ל הכריז על "מרד" בתחילת 1944. תנועת המרי נתפרדה אחרי פיצוץ "מלך המלך רח" ב-22 ביולי 1946. מאבק-האש של ה"הגנה" הוגבל מאז בעיקר לחבלה ימית: אצ"ל ולח"י חזרו לפעול כדרום.
3. דוד בן-גוריון, בהילחם ישראל 4, תל-אביב תשי"א (להלן — ב"ג, בהילחם), עמ' 15.
4. ערבים כמעט לא הפריעו להנחית מעפילים. כוחות פלמ"ח יצאו אל 11 גשרי רכבת וכבשו ב"ליל הגשרים" (17-16 ביוני 1946), ופעלו בעומק המרחב הערבי. אצ"ל הבקיע את הכלא בעיר הערבית עכו. ב-1947 ניכרה חסיסה בין הערבים ואירעו פיצועים (תולדות ההגנה ג', עמ' 1332-1338; וראה אורי מילשטיין, "דגירתה והבשלתה של מלחמת העצמאות — הסלמה בטרור כסימן מבשר", סקירה חודשית, ספטמבר 1980, עמ' 23-41).
5. ב"ג, בהילחם, עמ' 14. ההדגשות — במקור.
6. שם, עמ' 15. ההדגשות — במקור.

וכל מפקד הסיק שיוכל לסמוך רק על כוחו. (לדוגמה, בצבא העיראקי נמתחה ביקורת על הלגיון, שחשף את אגפו בנסיגה מלוד ורמלה). ב"עשרת הימים" גם נשברו המקומיים (הפלסטיניים) בלוד, ברמלה ובגליל התחתון. בסוף יולי נכבשו כפרי המשולש-הקטן בכרמל. מאותה עת המשיכו הפלסטינאים לחתום רק להגנת כפריהם, בחסות חילות-המשלוח או כמתגדבים — כיחידים או ביחידות — בלגיון ובצבא העיראקי.

כשנתפרסמו הצעות ברנדוט, כבר נודע הפילוג הערבי. הצבאות ההאשמיים — הלגיון וצבא עיראק — השתלטו במזרח-ירושלים ובשומרון, והלגיון הפגין נוכחות בהרי-חברון, שבו התבססו מצרים מ"האחים המוסלמים". בחסות מצרים ומדינות הליגה הוקמה ב-20 בספטמבר בעזה ממשלת "כל-פלסטיין" של נאמני המופתי, במגמה לערער על חוקף שלטונו של עבדאללה ב"גדה". התפלגות הערבים שירתה את המדיניות והאסטרטגיה הישראלית.⁶³

האם כינון ממשלת עזה מעיד על מטרת המלחמה הערבית? לפי מעשי המדינות בשטחי הכיבוש אין אות לכך שרצו בעצמאות פלסטינית, אלא להיפך. כשנראה שהפוגה תתחיל ב-2 ביוני, הגיח הלגיון ממרגלות החר "לקבוע עובדה", לתפוס את לוד ורמלה ולהשתלט במאחו ה"פלסטיני" האחרון. ירדן, מצרים ולבנון כוננו ממשל צבאי; בהרי-חברון התחרו המצרים בירדנים; לערביי הארץ לא ניתן ייצוג בשלטון. בהמשך המלחמה גבר המקדד על המאחד, וצבאות-המשלוח סיפחו נתחים מהארץ למדינות השכנות.

מגמות ותכניות ישראליות לפני מבצע "יואב"

בתחילת ההפוגה העריך ראש-אג"ם, שצה"ל יהיה מוכן למערכה מראשית ספטמבר, והוצגו בממשלה שתי משימות אסטרטגיות: סילוק הסכנה שנשקפה עדיין לירושלים וגאולת הנגב מהמצור.⁶⁴ כשהועלתה "צוואת" ברנדוט לדיון, גיבשה הממשלה טיעון לחיקוני גבול, וב-23 בספטמבר הודיע שרת למועצת-המדינה, שיתבע בעצרת או"ם את כל מרחב החלוקה (לרבות הנגב הצפוני ויישוביו המנוחקים, והנגב הדרומי עד מפרץ אילת), וידרוש שלושה חיקונים: "ירושלים [העברית] והגישה אליה"; יפו; "הגליל כולו" [לרבות המרכזי שעוד לא נכבש].⁶⁵

"צוואת" ברנדוט חייבה את הממשלה להכריע אם לפעול צבאית והיכן. בן-גוריון הציג שלוש אפשרויות להתקדם מן ההפוגה: הסכם יהודי-ערבי, החלטת או"ם או הכרעה צבאית. הסכם — לא נראה בעין; על החלטת או"ם לא ניתן היה לבנות, מחשש שהערבים יסכלוה בכוח (כמו החלטת נובמבר 1947); כך נותרה רק "הכרעה צבאית שלנו".⁶⁶

- עמ' 53.
14. ב"ג, בהילחם, עמ' 23-24.
15. דוד בן-גוריון, במערכה ה', תל-אביב חש"א (להלן, ב"ג, במערכה), עמ' 281.
16. תולדות ההגנה ג'3, עמ' 1948; על המבצע — ראה כך ג'2, עמ' 1339-1940; על עמידת היישובים במלחמה — ראה א' אורן, "מורשת תל-חי במבחן המעשה", שרשים א', תל-אביב 1979 (להלן — אורן, תל-חי), עמ' 207-172.
17. מיכאל בר-זווה, דוד בן-גוריון ב', תל-אביב 1977, עמ' 633.
18. יומן בן-גוריון, 10 אוקטובר 1947. המבחר מתקין את היומן האישי עם אל"מ (מיל) גרשון ריבלין לפרסום מטעם המכון למורשת בן-גוריון בשדה-בוקר.
19. פרגוד, עמ' 77-78.
20. פעיל, פלשתיין, עמ' 451-452. אורן, "המערכה במבואות ירושלים..." מערכות חוב' 243-244 (להלן — אורן, מבואות ירושלים); הנ"ל "המערכה במבואות חיפה..." חוב' 251-252.
21. באגף המבצעים של המטכ"ל, שבראשו עמד יגאל ידין, הוכנה בנובמבר 1947 "מסגרת לתכנית במקרה של פינוי", נשקלה גם עצמת הכוחות הערביים המקומיים והשכנים והפעלתם המשוערת, וצוינו קווים לתכנית אופרטיבית. זאת הערכת מצב ראשונה של המטכ"ל לקראת מלחמה. (חיק תכנית ד', ארכיון צה"ל).
22. דברי בן-גוריון: "... עלינו להתרחק מכל מחשבה על 'התמודדות' צבאית. הריב שבינינו ובין אנגליה לא נכריע בכוח צבאי..." (7 בפבר' 48, בהילחם, עמ' 76); דברי י' גלילי: "אין אלא פסיעה קלה בינינו ובין 'חזית שנייה'. אולם עלינו להתאפק ולהימנע, אף להתחמק מהתנגשויות עם הבריטים, אסור לנו לתת בידם תואנה להתנפלויות נקם על סף היציאה... נתאפק — אלא אם כן יהיו הבריטים פותחים באש. על אש — משיבים אש." (8 באפר' 48, ספר הפלמ"ח ב, עמ' מ"א).
23. תכנית אור"ם כללה את נמל יפו במדינה הערבית. התקפת אצ"ל על יפו בסוף אפריל גררה התערבות בריטית, שמנעה את כיבוש העיר. ב"ג 13 במאי נכנעה יפו ל"הגנה", שכיתרה את העיר (במבצע "חמץ") בלי להתנגש בבריטים.
24. ב"ג 20 באוקטובר 1947, לפני החלטת האו"ם, תפסה יחידה סורית את תל-דן. למחרת יצאו שרידיות בריטיות ממטולה וסילקו את הסורים (תולדות ההגנה ב"ג, עמ' 205). זה גילוי מוקדם של מגמה סורית לשלוט במקור הדן.
25. ב"ג, בהילחם, עמ' 21-22. הדגשות — במקור.
26. תולדות ההגנה ג'3, נספח מ"ו, עמ' 1955.
27. "תכנית ד'" וביצועה — ראה יוסף אבידר, "תכנית ד'", ספרא וסיפא 2, יוני 1978 (להלן — אבידר), עמ' 48-37; השוה מ' פעיל, "השגת רציפות טריטוריאלית
- במלחמת-העצמאות", מערכות חוב' 225, עמ' 11-15, וכן בספרו מה"הגנה" לצבא הגנה, תל-אביב 1979, עמ' 308-319. (אולם נראה שסתר עצמו במאמרו "מלחמת יום-הכיפורים — מבט היסטורי לרמה האסטרטגית", מערכות 266-267, עמ' 3).
28. ב"ג, בהילחם, עמ' 91-92 (6 אפריל 1948).
29. על תגבור הנגב — ראה אורן, "הנגב במרי, במאבק ובמלחמת העצמאות..." ארץ-הנגב, תל-אביב 1979 (להלן — אורן, הנגב), עמ' 389-395.
30. מ' פעיל ניחח את המגמות הנפרדות של המדינות. (פעיל, פלשתיין, עמ' 471-479). לעומתו ראה דיון בהחלטת הפלישה אצל יעקב שמעוני, הערבים, עמ' 29-34.
31. יומן ב"ג, 11 מאי 1948; ובספרו, מדינת ישראל המחודשת, תל-אביב 1969 (להלן — ב"ג, מדינה) עמ' 104.
32. דיון בתכנית הפלישה — ראה פעיל, פלשתיין, עמ' 458-462; השוה פרגוד, עמ' 148-150. הערכת המצב של המטכ"ל — במסמך אג"ם — 3 מ"9 מאי 1948 (חיק תכנית ד', ארכיון צה"ל); השוה ישראל בר, "פרקים למהלכים האופרטיביים של מלחמת-השחרור", מערכות חוב' ס"ב-ס"ג (להלן — בר, מהלכים), עמ' 60-61.
33. הוועדה העיראקית מותחת ביקורת: חילות-המשלוח לא עמדו בשום יחס לנדרש; פעלו בנפרד וללא כל תיאום; המפקדה הכללית הפכה ל"פיקציה", כפי שדיווח הרמטכ"ל העיראקי כבר ב-27 במאי 1948 (פרגוד, עמ' 145-147, 148).
34. ראה אבידר, עמ' 46; לעומת הטענה ש"לא נועד כל תפקיד מוגדר לפלשתינאים". (פעיל, פלשתיין, עמ' 459).
35. ולא רק "באופרטיוסותה של לבנון", (פעיל, שם, שם), על "צבא ההצלה" — ראה אורן, מבואות ירושלים, עמ' 39.
36. א' אורן, בדרך אל העיר — מבצע "דני", תל-אביב 1976 (להלן — אורן, דני), עמ' 24. הערכה ישראלית למגמות עיראק לגמר ההפוגה — ראה שם, עמ' 43.
37. שם, עמ' 15-16, 30-31.
38. שם, עמ' 23-24.
39. מגמות המצרים — ראה אורן, הנגב, עמ' 395-396. עמידת הנגב עד מבצע "יואב" — שם, עמ' 396-400.
40. פרטי הדיונים — ראה שרף, עמ' 83-87, 96-99; דברי ב"ג — ראה בהילחם, עמ' 106-110.
41. אזכור הגוש ואבדותיו — ראה ב"ג, בהילחם, עמ' 107.
42. יומן ב"ג, 14 מאי 1948; הובא במערכות, חוב' קיח-קט, עמ' 18; ב"ג, מדינה, עמ' 105. על הבעיות האופרטיביות בחדש הפלישה — ראה בר, מהלכים, עמ' 61-63.
43. על ירושלים העברית בפרוש ההפוגה — ראה אורן,
- דני, עמ' 16-20.
44. על היישובים בחדש הפלישה — ראה אורן, תל-חי, עמ' 195-199.
45. פולקה ברנדוט, לירושלים, ירושלים 1952, עמ' 97.
46. שם, עמ' 80-81, והשוה עמ' 99-100.
47. שם, עמ' 108; ההצעה במלואה — שם, עמ' 105-108.
48. על המגמות הערביות — ראה אורן, דני, עמ' 24-25; על המגמה המצרית — ראה אורן, הנגב, עמ' 398.
49. אורן, דני, עמ' 26-28.
50. יומן ב"ג: מערכות, חוב' קיח-קט, עמ' 164.
51. י' אלק, "כוחות המגן הישראליים מהאחמול להיום" מערכות, חוב' קעד-קעה, עמ' 70. על גורם הזמן בשקולים מדיניים ואסטרטגיים במלחמות ישראל — ראה אורן, דני, עמ' 242-243.
52. יומן ב"ג, 18 יוני 1948.
53. הדברים על ירושלים — ב"ג, בהילחם, עמ' 182; על הנגב — שם, עמ' 129-130.
54. יומן ב"ג, 19 יולי.
55. שם, 8 ספט'.
56. שם, 27 נוב'. הדגשות שלי.
57. ב"ג, בהילחם, עמ' 264; כותרת הנאום: "מערכה משולבת".
58. שרת, עמ' 253 (דברים ב"5 יולי 48).
59. ב"ג, בהילחם, עמ' 227.
60. שרת, עמ' 289.
61. ברנדוט, עמ' 185.
62. שם, עמ' 188-193.
63. עמדת ישראל נוכח הקרע הבין-ערבי והיריבות בין עבדאללה והמופתי על השליטה ביהודה ובשומרון משתקפת בדברי מ' שרת: "החלק הערבי של הארץ מה יהא עליו" (בספרו, עמ' 307-309). ההיסטוריון הפלסטיני ואלד חאלדי, המקורב לאש"ף, טוען שישיראל ניצלה את הניגודים הבין-ערביים ומקדים במבצע ההכרעה, מ"יואב" ואילך; ראה "האסטרטגיה של ישראל בעיני הערבים", מערכות חוב' קנה, עמ' 7.
64. ב"ג, מדינה, עמ' 248-249, 251.
65. שרת, עמ' 299. דיונו בגבולות — שם, עמ' 296-305; דרישתו לירושלים חלה על החלק היהודי (עמ' 304).
66. ב"ג, מדינה, עמ' 293.
67. שם, עמ' 288 (נאמר בטעות, שהצעתו נתגבשה בתחילת אוקטובר).
68. שם, שם.
69. שם, עמ' 195; יומן ב"ג, 6 אוק'. ראה אורן, הנגב, עמ' 400-403 — ובפירוט במאמר "באר"שבע במערכות הנגב", בספר באר"שבע, ירושלים 1979 (להלן — אורן, באר"שבע), עמ' 132-133, 137, 142.